

ЗМАЈ — РОДОНАЧЕЛНИК СРПСКЕ ПОЕЗИЈЕ ЗА ДЕЦУ И О ДЕЦИ

Многостраност Змајевог песничког дела чини га јединственим у нашој књижевности: певајо је у свакој животној ситуацији, разноврсно и много, надахнуто и пригодно, ангажовано и „за своју душу“. Успео је да себе афирмише као аутора који не једног тренутка није био немоћан пред временом. Увек је знао на све да одговори својом песмом. Оставио је иза себе по обиму и ширини импозантно дело, каквим бисмо га сматрали и да је реч о прозаисти, а не лиричару. Кад би се само наслови Змајевих песама и других састава прикупили уједно, изнели би подебелу књигу. А у тој књизи добар део наслова односи се на песме о деци и за децу, тако да Чика Јова живи упоредо са Јованом Јовановићем Змајем и сигурно ће тако бити и у наредним временима. Штавише, многи критичари, без обзира на то како су оцењивали остали вид Змајевог поетског дела, сагласили су се да ће он по песмама о деци и за децу најдуже живети као уметник. Један од првих и најауторитативнијих Змајевих критичара и оспоривача, Љубомир Недић, писао је 1893, још за Змајева живота: „Ове ће му песме (песме о деци и за децу) име сачувати, пре свију других, или боље још, његово ће се име поред њих и заборавити, те се неће знати ко их је испевао, но ће се мислити да их је одувек било. А то је највећа хвала која се може учинити песнику и највећа слава што му може у део пасти.“ (Не бих се овде упуштао у расправу да ли тако треба делити ову поезију од осталих врхунских песама Змајевих. Смисао навођења овог мишљења је у томе да се види колико је високо вреднована поезија за децу...).

Песме за децу Змај је почео рано објављивати, већ крајем педесетих година прошлог века, што значи пре него што се оженио и пре него што је стекао породицу па је изгубио (мада су неки стихови из *Булића увелака* дали повода да се схвати као да се Змај тек тада посветио овој врсти песништва:

*„Сад често у сну чујем
Дечице моје глас:*

*Где год је Српче које,
Љуби га место нас...“*

Први број „Школског листа“ из 1858. познатог педагога Борба Натошевића донео је и Змајеву песму за децу *Гаши*. Змај је такође објавио песме за децу и у часопису „Пријатељ српске младежи“ почетком шездесетих година, и то Вуковим правописом, мада су

други прилози у листу објављивани старим правописом. Био је плодан сарадник и у више других гласила (у „Радовану“, „Голубу“ и др.), да би касније, у последње две деценије живота и сам покренуо и уређивао чувени часопис за децу „Невен“, који ће с прекидима уређивати пуне две и по деценије.

Парадоксална је чињеница да своје најбоље песме за децу Змај није објавио у своме „Невену“ него у туђим часописима, а то значи да су биле испеване пре него што је покренуо властито гласило. Али једна чињеница је несумњива: певање за децу и о деци била је трајна Змајева љубав и прекупација; трајала је пуне четири и по деценије.

Пратећи дечји живот у свим етапама и ситуацијама, од првог дечјег тепања до дечачке стасалости, Змај је обухватио непрегледно много тема: од обичних хигијенско-здравствених и других директних поука до првих поетских узлета у песмама о родољубљу, раду, прошлости, младости и старости, пролазности, времену, игри, итд. Читав круг песама посвећен је животињама из дечјег света које даје хуманизовано, присно деци, као природни део њиховог детињства. . . Додуше, данас те куће и маце делују превазиђено и помало инфантилно, зато што су често касније банализоване од Змајаевих епигона. Иначе, Змај је претракао у лаке и лепршаве стихове и већ познате басне, приближујући их тако још непосредније најмлађим читаоцима.

Опште је прихваћено да је дечја поезија Змајева право национално благо. Без ње би нам живот био сиромашнији за један поетичан чаробан свет, свет маште без узда, где се губе границе између могућег и немогућег, између сна и јаве, живота и поезије. Такав свет могла је да открије и дочара само огромна љубав Змајева према деци — сутрашњим људима, љубав према животу и будућности. Змај је умео да проникне у све тајне чисте детиње душе, да пролута замршеним стазама дечјих осећања, маштања и мисли, не као строги, намргобени чика, нити као слаткоречиви уча, већ као племенит и разборит родитељ који *уме да се игра*, да буде равноправан партнер у шалозбиљним дечјим играма.

То не значи да Змај затвара очи пред дечјим несташлуцима, рђавим навикама и нагонима. Уме он и те како да поучи, посаветује, али сува поука, срећом, није му циљ. Тежио је за нечим узвишенијим: да оплемени детињу душу, да пробуди и успеси оно најбоље у њој, како би дете преко слика и ситуација које му пружа у песамама само осетило шта је у свету вредно да буде вољено и цењено, чему треба тежити свим срцем, а шта заувек одбацити као ружно и недостојно. Зато његове песме више описују, боље рећи сликају стварност, живот, док је поука потиснута у позадину. Има песама у којима песник потпуно „изоставља“ свој закључак, препуштајући га деци у стилу „кашће им се само“. Неке песме, опет, садрже дубљи смисао, и деца им одмах и не могу схватити пуно значење (на пр. *Патак и жабе*, *Мачак и рак* и друге), али их свеједно присно осећају и без правог значења завршног наравоученија. Много пута песник се директно обраћа својим малим читаоцима; учи их да истрају ако су на добром путу или се благо, саучеснички али и шеретски смеје њиховим манама. Деца осећају да су схваћена и вољена па ни грдње не примају срдито. Неоспорно је да баш те песме о лењој, непослушној и несташној деци имају много поетске грације у себи. Пулсира у њима прави, стварни и неуплешани многилики живот, и та неизневерена стварност још је један трајни квалитет Змајеве поезије за децу. Песник, зна да има и деце која из рђавих навика, или просто нагонски и стихијски теже

да ураде оно што се не сме, да се инате, мазе, скрену пажњу на себе и афирмишу се на неки макар и негативни начин: пушењем, бежањем од куће, и слично. Уочивши суштинске, битне особености детињства и детета уопште, Змај их је ту и тамо издвојио, извукао, и везавши их инвентивно за одређене ликове типизирао, створио своје дечје јунаке попут Марка Твена и других класика дечје литературе. И Милан Богдановић с пуним правом закључује: „Пера као доктор, Мали коњаник (Биха, Биха, четири ноге...), Материна Маза, Мали Јова, Пура Моца и толики други све су то не само тренуци већ ликови и хероји детињскога живота“. А како ни дечји живот није нити може да буде излован од стварног живота, неки од тих дечјих типова имају и социјално обележје средине која их је дала (Материна маза, Пура Моца).

Да ти ликови нису настајали случајно такви какви су, лепо се види из Змајеве преписке са издавачем „Невена“, Арсом Пајевићем. у којој песник објашњава што му је било на уму као ствараоцу и уреднику док је писао за децу: „У данашњем „Невену“, који држе богатијих кућа деца, лечим ја болести, које су са имућнијим стањем скопчане, рушим ја надувеност, охолост, окорелост, немилосрђе, износим им грозно стање сиротиње итд., једном речују, лечим их од њихове болести.

У Малом „Невену“ који би био намењен сиротнијој деци, изостављали би те чланке. — јер има у „Невену“ чланака који за све важе, — те би им износио, а још би по каткад донео нарочито што, што лечи болест сиротиње, а те су болести: завист, подлост, очајавање, улагивање, непоуздање у себе сама итд.“ Нешто даље песник додаје: „Што се тиче моралне стране овога предлога, — знам да нисам зло рачунао, — што се тиче материјалне стране, ту сам можда и пофалио.“

Песнику се није остварила жеља, није добио „Мали невен“ који би био приступачан — по цени — и сиромашнијој деци. На једном другом месту предлагао је да претплатна цена „Невену“ буде већа како би изванредно део бројева могли бесплатно поклонити онима који га не могу купити. Залагао се, дакле, за принцип солидарности. Никако нису за занемаривање те песникове идеје које сведоче да је био спреман да пође и даље од обичне констатације о неправди и неједнакости у друштву: „Мени се сада прохтело писати читаву расправу о томе како разним слабостима данашњег друштва треба подићи са разних страна, баш за то да се рушењу те неједнакости пут прокрчује...“

То што Змај није остварио жељу да издаје и „Мали невен“ није нимало чудно, с обзиром да је и око покретања основног листа „Невен“ морао да савлада разноврсне и не мале препоне. О томе сазнајемо делом из његове преписке, а делом из оновремене штампе. Неће бити на одмет да се изнесу неки подаци о његову покретању, с обзиром на значај овога листа како за Змајево стваралаштво, тако и с обзиром на изванредну улогу коју је он одиграо у васпитању и оплемењивању читавих нараштаја младих читалаца.

Знамо да је „Невен“ излазио у Новом Саду. Међутим, из Змајева огласа — позива на претплату за „Невен“ објављеног у новосадској „Застави“ од 8/20 јуна 1880. види се да то није била песничка првобитна жеља; уједно сазнајемо и неке друге релевантне чињенице. У том огласу стоји:

Желио сам и наговестио сам да ћу у Београду покренути лист за децу под насловом „Невен“. Желио сам да лист иде баш из Београда, а баш то не може да буде. Да би' одговорио захтеву закона о штампи, хтео сам да прећем у држављанство српско; пре два ме-

сеца потражио сам од дотичне власти у Београду уверење да ћу бити примљен, — ни до данас га још нисам добио мада су други добили који су доцније искали. Не остаје ми друго него да лист покренем онде где могу. (Због Змајеве сагиричне поезије и опозиционог односа према оновременој бирократској власти, било му је ускраћено српско држављанство, мада је доцније добио од српске Народне скупштине националну поезију заједно с Љубом Ненадовићем). „Овај мој лист — наставља Змај у огласу — који ћу ја уређивати, излазиће у Новом Саду а издаваштва примио се г. Арса Пајевић.

Ко је уверен да сва наша будућност лежи у бољем и племенитијем нараштају — тај ће знати вредност овакога листа. Ја покрећем овакав лист што сам проникнут тим уверењем. Према томе, не треба ширити програм, — лист ће се за кратко време сам показати какав је. Толико само наглашујем, да „Невен“ није само за мању, већ и за одраслију децу.

Уздам се, надам се, препоручујем и молим да се ово предузеће прихвати онако како то заслужује добра воља која га покреће.

Молим и књижевнике наше да ме по могућству са прилозима потпомогну, Чика Степа (Стеван Поповић) ми је први обећао да ћеће на „Невен“ заборавити.

А ви, драга дечице, која већ одавно распитујете за „Чика Јовин лист“, притрпите се још за месец дана, па ћете га имати. Ја сам му дао име „Невен“. А ви сте га кристали „Чика Јовин лист“. Зато сам му и оставио оба наслова, и мој и ваш.

У здрављу се скоро видели. Чика Јова (Др Јован Јовановић).

Док су у првом периоду Змајеве песме за децу и о деци биле на спореднијем колосеку његовог певања, без обзира на уметнички домет који је често био врхунски, у периоду након оснивања „Невена“ Змај певаће о деци и за децу ставља у први план, програмски се опредељује за тај жанр. У томе послу показао је много инвенције, енергије и самопрегора, јер је често сам попуњавао својим прилозима читаве бројеве, из недеље у недељу, из месеца у месец, из године у годину... У каквим је условима стваран и уређиван „Невен“ сазнајемо пластично из Змајевог писма пријатељу Миши Димитријевићу 1880. године. Захтевајући да му Димитријевић напише нешто о Далмацији уз слику Далматинке коју намерава донети у једном броју „Невена“, Змај у шали, заправо у шаљивом тону набраја шта би требало написати:

„Да им кажеш простим, лаким стилем — н. пр. да Далмација не стоји само на мапи, него је заиста има, и то у титули троједне краљевине... да Дламација изгледа као нека кобасица, али да се не да тако лако појести; да у Далмацији не расте ни паприка ни вутошки купус; да се ту негде родио Гундулић и Матија Бан; да Бранко ипак мора да је знао зашто је рекао: 'Даламатинче, дивна мора дивни синче!' — да Јадранско море није слано само од харинга, већ можда и од каквих суза;... да Дламатинци имају само једно криво мишљење, што држе, да је „Невен“ за Далмацију забрањен, (а још није); да један народ може имати разну одело, али да свезу одржава не одело, него дело и осећање и т.д.“

А сад долази она непатворена и нимало шаљива истина о томе његовом раду у „Невену“:

„Напоследак, драги Мишо, ја би' то и сам скрипо, али ме је већ срамота од деце, која можда моје мастило већ познају, па ће рећи: 'зар ти, кукавче, баш немаш никога да ти у „Невену“ помогне? Зар ти сам мораш да и пишеш, и преводиш, и прерађујеш по цео број од А до Ш. И прозу и стихове, и шалу и збиљу — још само фали да сам слажеш, разносиш и читаш!“

(Додајмо да је више година након Змајевој смрти „Невен“ доносио прилоге из његове уредничке оставштине, као да је писац — како рече М. Лесковац, и из гроба слао песме деци...).

Змај је превасходно био лиричар, па и његову дечју поезију одликује фини лиризам. По лиризму и непосредности исказа те песме су блиске његовим раним љубавним песмама, посебно *Булићима*. У њима је дата једна дитирамбска, оптимистичко-поетска слика света у духу оног љупког Булића *Ала је леп, овај свет...* По свој прилици многи читаоци и не знају да је ова људска песмица, позната из многих читанки, један каменчић из Булићевског мозаика и да је тек касније прихваћена као аутентичан сегмент поетског корпуса за децу и о деци...

Једна од особености Змајевој поезије овога жанра је природност и једноставност, као и *наивност израза* и поетске слике. Није зато чудно што је М. Поповић окарактерисао ове Змајеве песме као наивну поезију, што ће рећи поезију наивног израза, дајући тој синтагми и одређену теоријску, типолошку подлогу:

„Ослобођен стега, које су му у извесној мери наметале раније песничке форме, он ће под маском наивности постићи максималну лирску спонтаност. Нова поезија биће свежа, лака, једноставна, богата хитрим инвенцијама и слободним асоцијацијама. Пуна лирских боја и топлине, сва у чежњи за нечим чистим и светлијим, она ће, на свој минијатурни начин, представљати обнову златних времена српске романтике пездесетих и седамдесетих година.“

Знамо да су више-мање природност и спонтаност одлике свеколиког Змајевог песништва, али је управо у поезији за децу и о деци то најцеловитије дошло до изражаја и оваплоћења. У срећним стварлачким тренуцима, а они су били прилично чести (иако је Змајево песништво уметнички доста неуједначено), он пева тако природно и једноставно као што се дише. Имао је, чини се, пред очима Толстојев пример...

Вратимо се на час Змајевој оптимистичкој слици света која је, у извесном виду, саставни део његове поетике. О томе уверљиво сведочи песмица Које је боље, која је свјом једноставном филозофијом привукла на себе пажњу и Лазе Костића:

*Један мален дечко
Није ништ' уживо;
Све је схват'о тужно,
Све је схват'о криво.*

*Мучила га често
И та мисао црна:
'Зашт' ниједна ружа
Да није без грна?'*

*Тај је дечко имо
Веселога друга,
Којег није лако
Обарала туга.*

*А зашто га није?
Верујте ми, зато,
Јер је свашта лепше,
Веселије схват'о.*

*Па он и сад рече:
'Радујемо се друже,
Што се и на грњу
Могу наћи руже!'"*

„То не само да је лепо, коментарише Костић — него је и мисао од велике, несагледане дубљине. Та два безимена малиша, да речем, Тугован и Веселко, прекинули су распру између две најпротивније филозофије, између песимиста и оптимиста. Веселко је доскочио не само своме другу Туговану него и свима мудрацима и злопоглебима, од Ираклита па до Шопенхауера. И то тако лако, природно, близу памети, само ти се каже, да сваки помисли: тако бих и ја рекао. — Колумбово јаје...“

Лаза Костић је, иначе, у својој гласовитој монографији о Змају доста ситничаво сецирао његово „певање и мишљење“, па је и за ову песмицу покушао да нађе узор у странијој књижевности, али на крају признаје да је основна идеја — као нека општа мисао, била присутна у литератури, али Змај ју је самостално и инвентивно успео на свој особен начин.

Истицано је и у другим приликама да се Змај послужио многим туђим темама и мотивима. И, то је тачно, као што је то чинио и код сатиричне поезије. Али веома је далек и заплетен пут од голог мотива до његовог оваплоћења и до онаквих песама какве је Змај стварао. И зато те позајмице губе сваки значај. У позајмицама он је често од непоезије правио поезију и те песме су само његове. Таквог стваралаштва о деци и за децу какво је Змај створио, мало је и у светској литератури, ако му и има премца!

Разуме се, није целокупан Змајев опус ни из овог домена подједнако жив и свеж. Током времена неке теме и мотиви су превазиђени, они са религиозним осећањима и реквизитима, неки у којима је језик застарио услед провинцијализама, сувишних скраћивања и других језичких неправилности, јер реч је ту често о „пробама пера“ како је Змај називао неке своје узгредне саставе.

Битно је, међутим, да добар део Змајевих песама за децу и о деци, иако су се коренито измениле многе ствари у друштву и животу, можемо и данас и сутра пружити деци да уживају у њима и да се оплемењиву. И не само деци... Јер *наивност и игра*, елементи који већину песама за децу, а посебно оне хумористичне и чине поезијом, издвајају унеколико ово песничтво из општег оквира поетског стваралаштва. Као и у другим врстама, Змај и овде даје раскошне слике најразличитијег порекла, засноване понекад и на карикатуралном виђењу, које је овде усмерено према хуморном а не сатиричном осећању.

Међутим, оно чиме Змај посебно плени у овим песмицама то су различите играрије, игре речима и игре духом, маштом, ако се тако може рећи. У његовим песмама, како је већ уочено, „јелени имају крила, људи јашу дрвене хате, пачићи уче школе, мишеви иду мачку у сватове (као у неким савременим цртаним филмовима), лутке су кројачице, млеко тече Савом, а хлеб пада с неба...“ (М. Поповић).

Непатворену вредност представља и *песнички хумор*, најчешће заснован на неочекиваним спојевима различитих појмова и изненадним виђењима сродности међу њима, или пак контрастима. Ту је овај песник, оптуживан за здраворазумску хладноћу, показао чудесне комбинације игре и фантастике која и даје трајност овој поезији, тако да у њој и одрасли уживају. То разиграно и несташно поетско ткање које делује тако спонтано и асоцијативно, а натопљено уједно и дубоким људским смислом, права је песничка гозба за сваког читаоца. Та хумана диманзија (оваплоћена у неизмерној љубави према поетичном дечјем свету) у овим песмама преточена је у поетски флуид и тај амалгам хуманог и поетског такође је залога трајности ове поезије.

Достојевски је рекао да су из Гогољевог *Шињела* (приповетке) изашли сви велики руски реалисти 19. века. И за нашег Змаја може се рећи да су из његове *Певаније* такође израсли многи познији песници, и то не само песници за децу и о деци него и бројни сатиричари; али значајно је да тај Змајев „шињел“ није ни дан-данас демодиран...

И као Пост скрипtum:

У издањима Змајеве поезије за децу, у читанкама, на плакатама за Змајеве дечје игре, по правилу се доноси лик Чика ЈОВЕ који представља песника из последњих година живота. Такав Змајев лик дубоко је уткан у свест читалаца његове поезије, а у томе су га учврстиле и ТВ емисије, у којима је наш песник приказан више као добродушни дека него чика... А ево како је Јаков Игњатовић портретисао Змаја у време када су настајале његове прве песме за децу и први Булићи:

„Киш је био плав, блећи младић, јако му развијена глава и чело, плавушкасте питоме очи, у целини интеллигентан израз, у говору промерен, мисли логично склопљене, у изразу мало сплетен, као да му реч и мисао не иду упоредо. Био је јуриста, радо се у друштву бавио, но усамљеност, нарочито за рад, није му била досадна. Средњег сразмерног стаса и здравог склопа, у ходу му је било нешто што ми је у очи падало. Обично је ишао са узвишеном главом, бржим кораком, и обема рукама у ходу сходним темпом машући. Истоветни ход мог Симе Милутиновића Сарајлије, и то не афектирајући, већ уобичајено, само, као што сам доцније опазио, у анимиратом расположењу све брже, и онда ми је изгледао најоригиналнији.“

Милан Милићевић је записао да је Змај мешао у говору ч и њ а за Л. Костића: „Змај је омањи, вижљави, лепушкасти милокрвни човек, умиљати, угледљиви, духовити, дружбеник.“